

Recensies

Taal op drift: van losse woorden naar netwerken van woorden

Joop van der Horst, sinds kort emeritus hoogleraar van de KU Leuven, had eerder al het ophefmakende en voor een breed publiek bedoelde essay in boekvorm *Het einde van de standaardtaal: Een wisseling van Europese taalcultuur* (2008) geschreven. Het in 2013 verschenen *Taal op drift: Lange-termijnontwikkelingen in taal en samenleving* is een nieuw essay van Van der Horst, dit keer niet zozeer ophefmakend, maar wel een stuk fascinerender. De auteur gaat op zoek naar de oorzaken van taalveranderingen in het Nederlands en andere Europese talen, probeert langetermijnontwikkelingen in die taalveranderingen waar te nemen en die in verband te brengen met maatschappelijke ontwikkelingen. En daarbij gaat hij uit van het beeld van taal die op *drift* raakt, een beeld dat voor het eerst door de Amerikaanse etnoloog en linguïst Edward Sapir (1884-1939) gebruikt werd: “Language moves down time in a current of its own making. It has a drift.”

Van drie naar zeven driftverschijnselen

Fascinerend daarbij is dat verwante talen (bijvoorbeeld Nederlands, Duits en Engels) parallelle driftverschijnselen vertonen. Sapir onderscheidt drie langetermijntendensen in het Engels: 1) verlies van naamvallen, 2) de neiging dat woorden steeds meer een vaste plaats krijgen in de zin, 3) *the drift toward the invariable word*. Tegenwoordig worden er zo’n zeven langetermijnveranderingen gezien: 1) verlies van naamvallen, 2) het afslijten van werkwoordsflexie, 3) de invoering van een verplicht subjectpronomen, 4) de invoering van vaste woordvolgordes, 5) een toenemend gebruik van voorzetsels, 6) de opkomst van het lidwoord, 7) de opkomst en uitbouw van hulpwerkwoorden. Van der Horst bespreekt uitvoerig elk van die zeven tendensen, commentarieert wat hierover in de taalkundige literatuur van de voorbije millennia geschreven is en probeert te achterhalen of die taalveranderingen nu winst of verlies betekenen. Hij staat daarbij uitvoerig stil bij Dionysius Thrax (ca. 170-90 v. Chr.) en uiteraard ook Otto Jespersen (1860-1943) voor wie taalverandering *vooruitgang* was (*Progress in Language*, 1894). Vandaag wordt taalverandering niet als vooruitgang gezien, maar ook niet als verval, wel gewoon als iets neutraals. Van der Horst legt aansluitend hierbij ook uit dat we een ontwikkeling zien van *woorden-*

taal (Latijn, Grieks) naar *zinsdelentaal* (Nederlands, Engels, Duits, Frans). Zinsdelen (met zelf ook een vaste structuur) krijgen een eigen positie in de zin, een positie met betekenis.

Van fase I naar fase III

Bepaalde Europese talen vertonen een ontwikkeling waarbij drie fasen onderscheiden kunnen worden. In fase I doen talen een beroep op autonome woorden met eigenschappen. In fase II doen die talen een beroep op woorden die als teamspelers een functie krijgen. Autonome woorden staan los van elkaar in de zin. Het verband tussen de woorden wordt niet uitgedrukt. Teamspelers daarentegen zijn voegwoorden, voorzetsels, hulpwerkwoorden, die het verband tussen woorden duidelijk maken. We zien een ontwikkeling van talen met een synthetische organisatie naar talen met een analytische structuur. In fase II is het woord als ultieme bouwsteen van de zin vervangen door de woordgroep. Het woord zelf krijgt een functie in de groep, waardoor er geen flexie meer nodig is. In fase III (pas in de laatste paar honderd jaar) zien we de opkomst van de *vaste verbindingen* (*in zijn sas, aan de drank, op de hoogte, in rep en roer, afscheid nemen, niet zo’n vaart lopen* ...). Daarbij stellen we vast dat er steeds meer van die verbindingen ontstaan en dat die vaste verbindingen ook steeds *vaster* worden, dat wil bijvoorbeeld zeggen dat ze een lidwoord of bezittelijk voornaamwoord verliezen (*een, mijn, zijn ... afscheid nemen* → *afscheid nemen*).

Van woordsoorten naar constructies

Van der Horst schetst de ontwikkeling van de eerste grammatica’s tot vandaag. Hij ziet dat grammatica’s aanvankelijk talen beschrijven als woordentalen (fase I), talen met woorden en woordsoorten dus. Als talen zich dan verder ontwikkelen tot functietalen (fase II), waarin woordgroepen met functies een centrale rol gaan spelen, krijgen grammatica’s aandacht voor functies en zinsdelen. Tijdens de laatste decennia van de twintigste eeuw voldoen functies niet meer helemaal. Er zijn nieuwe concepten nodig, zoals de *constructiegrammatica* (zie pp. 30-32 in dit nummer van Neerlandia). En zo krijgen we in fase III netwerk-talen met netwerken en constructies. Van der Horst laat zien dat de ontwikkeling van het soort grammatica zich aan de veranderende taal aanpast. ➔

Peter Debrabandere

Parallele maatschappelijke ontwikkelingen

De boven geschetste ontwikkeling van het autonome woord (woordentalen) via woordgroepen (functietalen) naar constructies (netwerktalen) ziet Van der Horst weerspiegeld in de maatschappelijke ontwikkeling van de middeleeuwen via de renaissance naar de moderne tijd. Heel kort samengevat komt het erop neer dat de mens in de middeleeuwen groeps eigenschappen had (eigenschappen van óf de geestelijkheid óf de adel óf de horigen), soortelijke kenmerken dus. In de renaissance krijg je een afkeer van soortelijke eigenschappen, een beklemtoning van het individu met z'n functie voor de gemeenschap. Bij het afscheid van de renaissance (al in de 18e eeuw begonnen, maar geleidelijk doorlopend in de 19e en 20e eeuw) krijgen we een steeds verdere *ontindividualisering* met een steeds grotere rol voor netwerken: de mens is een massamens met groeps gedrag. De aanvankelijk op soortelijke eigenschappen gebaseerde samenleving (fase I) wordt een functiesamenleving (fase II) en ten slotte een netwerksamenleving (fase III).

Verklaringen

Van der Horst probeert in een slothoofdstuk op zoek te gaan naar oorzaken, gevolgen, correlaties

en conclusies. Hij herhaalt nog eens de feiten en gaat op zoek naar verklaringen, die hij niet vindt. Hij zoekt de verklaring bij de menselijke relaties, niet in de taal zelf. Waarom is het zo gegaan? We krijgen geen antwoord. De auteur heeft het over *iets geheimzinnigs*. De lezer van dit boek, dat je bijna in één adem kunt uitlezen, dat nooit verveelt, maar op elke bladzij boeit en prikkelt, blijft op het einde toch met een onvoldaan gevoel achter. Van der Horst, die heel goed weet dat hij een essay schrijft en geen wetenschappelijk onderbouwd werk, nuanceert zorgvuldig bij elk vermoeden, bij elke poging tot verklaring en maakt overal waar dat nodig of zinvol is, duidelijk dat hij zich kan vergissen. Dat stelt hem natuurlijk ik staat om ver te gaan in het beschrijven van mogelijke verbanden, maar dan had hij zich misschien ook kunnen wagen aan een mogelijke verklaring van de verbanden die hij zo fascinerend beschreven heeft. ←

Joop van der Horst, *Taal op drift: Lange-termijnontwikkelingen in taal en samenleving*, Meulenhoff, Amsterdam, 2013, ISBN 978 94